

УДК 94(477)«1950/1980»:316.7+930.2(100)

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2025.1.23>**Максим ЩЕРБАКОВ***аспірант кафедри історії України**Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,**б-р. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, 18031 (shcherbakov.maksym2324@vu.cdu.edu.ua)***Maksym SHCHERBAKOV***PhD Student at the Department of History of Ukraine**Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy,**Shevchenko blvd., 81, Cherkasy, Ukraine, 18031 (shcherbakov.maksym2324@vu.cdu.edu.ua)*ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6276-1697>**КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ МОЛОДІ УРСР ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
1950–1980-Х РР. У ВІЗІЇ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ**

Анотація. Мета статті – з'ясувати й оцінити науковий доробок сучасних зарубіжних істориків щодо проблеми культурного життя молоді УРСР другої половини 1950–1980-х рр. Основна увага зосереджена на ключових аспектах соціокультурного життя молоді, що стали об'єктами вивчення для дослідників, та інтерпретаціях їх впливу на національну ідентичність молодих мешканців Української РСР. Підкреслено особливий інтерес закордонних істориків до дослідження життя молоді в УРСР у парадигмі локальної історії. **Наукова новизна** полягає в поглибленні та узагальненні знань про науковий доробок сучасних зарубіжних істориків, присвячений культурному життю юнаків і дівчат Української РСР періоду системної кризи комуністичного режиму. У статті з'ясовано ступінь інформативності досліджень щодо культурного життя молоді, визначено спільні риси напрацювань зарубіжних істориків у вивченні зазначеної проблеми. **Висновки.** Відновлення Україною державної незалежності в 1991 р., її повернення до світового інтелектуального та геополітичного простору спричинило зростання інтересу зарубіжних дослідників до її минулого, зокрема й історії ХХ ст. Загалом у сучасній зарубіжній (пріоритетно англомовній) історіографії культурне життя молоді СРСР стало повноцінним об'єктом наукового вивчення. При цьому стан дослідження культурного життя власне молодих поколінь УРСР другої половини 1950–1980-х рр. залишається фрагментарним: іноземні історики звертаються до цієї проблеми переважно в контексті регіональних студій, а також епізодично, при дослідженні молодіжних рухів у колишній комуністичній імперії як такої. Найбільше увага зарубіжних істориків сфокусована на таких темах, як інтелектуальне (партійно-ідеологічне) життя студентства, вплив західної музики (зокрема рок-музики) на повсякдення юнаків і дівчат, а також численні молодіжні субкультури. Відсутність в історіографії, насамперед англомовній, комплексних праць, присвячених усьому розмаїттю культурного життя молоді УРСР, залишає широкий простір для подальших досліджень.

Ключові слова: *молодь, студентство, УРСР, культурне життя, освіта, історіографія, комуністичний режим.*

**CULTURAL LIFE OF THE YOUTH OF THE UKRAINIAN SSR IN THE SECOND HALF
OF THE 1950–1980S IN THE VISION OF FOREIGN RESEARCHERS**

Abstract. The purpose of the article is to clarify and evaluate the scientific achievements of modern foreign historians on the problem of the cultural life of the youth of the Ukrainian SSR in the second half of the 1950–1980s. The main attention is focused on the key aspects of the socio-cultural life of youth, which became the objects of study for researchers, and the interpretations of their influence on the national identity of young residents of the Ukrainian SSR. The special interest of foreign historians in the study of the life of youth in the Ukrainian SSR in the paradigm of local history is emphasized. **The scientific novelty** lies in deepening and generalizing knowledge about the scientific achievements of modern foreign historians, dedicated to the problem of the cultural life of young men and women of the Ukrainian SSR during the period of the systemic

*crisis of the communist regime. The article clarifies the degree of informativeness of research on the cultural life of the youth of the Ukrainian SSR, and identifies common features of the achievements of foreign historians in the study of this problem. **Conclusions.** Ukraine's acquisition of state independence in 1991, its return to the world intellectual and geopolitical space caused an increase in the interest of foreign researchers in its past, in particular the history of the 20th century. In general, in modern foreign (primarily English-speaking) historiography, the cultural life of the youth of the USSR has become a full-fledged object of scientific study. At the same time, the state of research on the cultural life of the young generations of the Ukrainian SSR in the second half of the 1950–1980s remains fragmentary: foreign historians address this problem mainly in the context of regional studies, and also episodically when studying youth movements in the former communist empire as such. The greatest attention of foreign historians is focused on such topics as the intellectual (party-ideological) life of students, the influence of Western music (in particular rock music), on the everyday life of young men and women, as well as numerous youth subcultures. The absence in historiography, primarily English-language, of comprehensive works devoted to the full diversity of the cultural life of the youth of the Ukrainian SSR leaves a wide scope for further research.*

Key words: youth, students, Ukrainian SSR, cultural life, education, historiography, communist regime.

Постановка проблеми. Досліджуючи суспільне та культурне життя в Українській РСР другої половини 1950–1980-х рр., українські історики (пост)радянського періоду зосереджували увагу переважно на ролі панівної компартії у функціонуванні зазначених сфер, що спричинено відповідною політичною кон'юнктурою. З'ясування ж антропологічних аспектів (людського виміру), що покликано суттєво поглиблювати розуміння цієї сторінки недалекої в часі минувшини в усій її складності, набуло поширення лише в останні десятиліття. Проте й тепер цей підхід в українській історіографії залишається недостатньо затребуваним.

З іншого боку, повернення України до світового інтелектуального простору зумовлює зростання інтересу зарубіжних дослідників до вивчення української історії. Враховуючи чималий досвід західної історіографії в студіях таких напрямів, як культурна антропологія та історія повсякдення, а також беручи до уваги багато в чому різні суспільно-політичні реалії, у яких жила молодь у західних демократіях та комуністичному СРСР (що накладало свій відбиток на уявлення істориків про молодь), вивчення сучасної зарубіжної історіографії щодо культурного життя молоді в УРСР у другій половині 1950–1980-х рр. покликано розширити наше розуміння соціокультурних реалій тогочасної України. У такому контексті набула актуальності потреба сучасного стану наукового вивчення проблеми культурного життя молоді в УРСР другої половини 1950–1980-х рр. у зарубіжній (англомовній) історіографії.

Мета статті – з'ясувати й оцінити науковий доробок сучасних зарубіжних істориків щодо проблеми культурного життя молоді УРСР другої половини 1950–1980-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загалом становище молоді та культурне життя в УРСР другої половини 1950–1980-х рр. не належать до центральних тем у зарубіжній історіографії новітньої історії України. Водночас було б несправедливо стверджувати, що іноземні дослідники цілком оминули увагою цю сторінку української історії. Студії, присвячені культурному життю радянської молоді, почали з'являтися за межами СРСР ще до його розпаду. До таких праць належить розвідка «Радянська молодіжна культура», що вийшла друком під редакцією британського дослідника Дж. Ріордана у 1989 р. Її автори звернули увагу на помітну активізацію молоді в СРСР в умовах «перебудови» та проаналізували передумови й причини цього явища. Результати їхніх досліджень засвідчили складність культурного життя молоді в СРСР. Її зафіксовано десь на перетині офіційної молодіжної політики й ініційованих радянською державою культурних практик, з одного боку, та альтернативних, неофіційних форм культурного самовираження – з іншого. Розглядаючи становище загалом, автори приділили небагато уваги життю молоді власне в Україні (подібне «нехтування» однією з тогочасних союзних республік, нехай і другою за значенням у московській комуністичній імперії,

було притаманне й іншим тематичним напрямам). Зокрема, Дж. Ріордан згадав українців лише в контексті «національних груп», «недостатньо представлених у комсомолі» [1, с. 24]. Крім того, висвітлюючи вплив західної музики на молодіжне середовище СРСР, П. Істон помітив і назвав серед осередків рок-музики тільки Київ, Харків, Одесу, а також Львів. На його думку, саме в цих містах тоді «набула поширення західна попмузика» [1, с. 47; с. 50; с. 59; с. 73].

Становище студентства і, відповідно, університетів (як центрів інтелектуального життя в СРСР у 1950-х – 1964 рр.) усебічно проаналізовано в дисертації американського історика Б. Тромлі [2]. У своєму дослідженні він спирається на, зокрема, проаналізований досвід закладів вищої освіти «столичного» Києва, системно й послідовно репрезентує соціальний та етнічний склад місцевого студентства. З-поміж іншого, зазначає, що серед студентів Київського державного університету (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка) більшість (понад 80 %) здобувачів вищої освіти становили українці. Ця молодь була переважно сільського (селянського) походження, що, на думку Б. Тромлі, об'єктивно сприяло «національному пробудженню студентства, генерації української молоді загалом» [2, с. 88].

У Києві типові для радянського студентства соціальні суперечності між приїжджою (сільською) молоддю та корінними киянами поєднувалися з лінгвістичним поділом на «україномовних селян та російськомовних мешканців міста» [2, с. 109]. У цьому зв'язку згаданий Б. Тромлі відзначав помітне зростання (орієнтовно з кінця 1950-х рр.) національної ідентичності студентів Київського державного університету. Цей процес став можливим в умовах хрущовської «відлиги» [2, с. 426]. На думку автора, українська національна ідентичність у той час «не позиціонувала» себе окремою від радянської: «молоді українофіли сприймали національне пробудження в контексті повернення до ленінських ідеалів, якими вони їх уявляли» [2, с. 464]. Важливою формою національного самовираження молоді було повернення до побутового спілкування українською мовою, тоді як «викладання здійснювалося переважно російською» [2, с. 466–467]. Сприяли національному відродженню й особисті контакти між молоддю Києва та західних областей УРСР, що надавало київським інтелектуалам «можливостей погляду на національне питання під новим кутом» [2, с. 485].

Етнонаціональну політику СРСР за правління генсека Л. Брежнєва та її вплив на молодь докладно висвітлено в розвідці німецького історика Штефана Кирмсе [3]. Він зазначив, що тоді, коли в академічній сфері влада могла до певної межі толерувати прояви національного, відповідні переконання / погляди невідконтрольованих молодіжних груп підлягали придушенню як «буржуазний націоналізм» [3, с. 1272–1273].

Деякі аспекти становища здобувачів вищої освіти в УРСР у 1950–1970-х рр. отримали тлумачення в дослідженні італійської історикині Дорени Каролі [4]. Спираючись на доробок канадсько-українського історика І. Коляски, вона, зокрема, простежила процес російщення вищої освіти в УРСР [4, с. 146–147]. Д. Каролі зазначила, що «нерівність у доступі до вищої освіти між мешканцями великих міст та сіл також була несприятливою для етнічних українців» [4, с. 147]. Крім того, абітурієнти із середовища інтелігенції «мали кращі можливості у доступі до вищої освіти, ніж вихідці з робітників та селянства» [4, с. 149].

Певну увагу питанням культурного життя молоді УРСР другої половини 1950–1980-х рр. приділено в зарубіжних дослідженнях регіональної історії. До найбільш інформативних праць належить книга американського дослідника Вільяма Ріша «Український Захід. Культура та доля імперії в радянському Львові» [5]. У ній автор, послуговуючись опрацьованими документами та спогадами сучасників, ґрунтовно проаналізував культурне життя Львова, ширше – Галичини за радянської доби. Як і Б. Тромлі, В. Ріш звернув увагу на соціальні суперечності між львівською молоддю та приїжджими вихідцями із сільської місцевості. Для містян цей конфлікт мав суто соціальний характер, проте селянські діти «почувалися приниженими за те, ким вони є»,

що вже виходило за суто соціальні межі [5, с. 66–67]. Дослідник зазначив, що перше постсталінське покоління молоді, народжене після Другої світової війни, легше сприймало радянські соціалістичні ідеали, порівняно з своїми попередниками. І це тому, що їм не судилося бути безпосередніми свідками репресій проти підпілля УПА на західноукраїнських землях, хоча й довелися стикнутися з «невідповідністю між офіційними ідеалами та реаліями життя» [5, с. 77–79].

В. Ріш звернув увагу на істотний вплив, який чинила на західноукраїнську молодь радянська система освіти, що популяризувала російську культуру. Траплялося настільки переконливо, що викликало захоплення. Як наслідок, народжені після Другої світової війни юні львів'яни (також тернополяни, чернівчани, ужгородці та ін.) ставали затятими читачами російської літератури. У такий спосіб вони відносно легко інтегрувалися до реалій комуністичної системи, хоча це й не означало «автоматичного набуття лояльності до радянської влади» [5, с. 79]. Паралельно з підтриманою державою радянською культурою на західноукраїнську молодь впливала і західноєвропейська та американська. Мешканці Галичини «мали доступ до неї через польське радіо, а з 1970-х рр. – і через телебачення» [5, с. 86]. Представники старших поколінь зазвичай негативно ставилися до цих захоплень молоді, оскільки з упередженням сприймали Польщу, пам'ятаючи про безкомпромісне «протистояння між українцями та поляками в минулі часи» [5, с. 91].

Окрему увагу В. Ріш приділив різним аспектам національної ідентичності у львівської молоді. Він зазначав, що на світогляд юних львів'ян значно впливала творча діяльність письменників-шістдесятників. У Львові був створений місцевий Клуб творчої молоді за зразком київського. Крім того, прикладом для наслідування львівської молоді були все ті ж старші покоління місцевої «інтелігенції, що сформувалися в дорадянські часи» [5, с. 196]. Виходило так, що активна частина молоді (насамперед студентство) вірила в можливість «удосконалення радянського соціалізму, проте водночас висловлювала й національні ідеї» [5, с. 180]. До того ж існували легітимні, тобто дозволені владою форми національного самовираження юнаків і дівчат, зокрема гуртки при освітніх та культурних закладах, а також відповідні ідеологічні структури, очолювані комсомолом. Пізніше, в умовах «перебудови», із цього середовища постали більш самостійні молодіжні організації, зокрема Товариство Лева [5, с. 181–184]. Проте й надалі культурні заходи могли бути скасовані, якщо вони викликали в компартійного керівництва «найменшу підозру в буржуазному націоналізмі» [5, с. 187].

В. Ріш наголошував, що державне стеження за молоддю, наприклад за студентами, не було тотальним. Легше це було забезпечити в університетських гуртожитках, однак значна частина здобувачів вищої та середньої спеціальної освіти мешкала зі своїми батьками та на приватних квартирах. Це створювало додатковий простір для «поширення альтернативних офіційній ідеології думок» [5, с. 188–189]. Джерелами антирадянських ідей серед молоді були заборонена література та українська греко-католицька церква, що в той час «діяла в підпіллі» [5, с. 199–202].

Крім вищезазначеного, предметом досліджень В. Ріша стали рух хіпі та молодіжна контркультура 1970-х рр. [6; 7]. Автор усебічно проаналізував львівських хіпі в контексті глобальної молодіжної контркультури, а також через призму геополітичних потрясінь, що їх львів'яни пережили впродовж першої половини ХХ ст. Серед іншого, він, спираючись на матеріали архівних справ, довів, що у Львові хіпі з'явилися наприкінці 1960-х рр., а масовим цей рух став у 1970-х [6, с. 569]. Появі та поширенню хіпі сприяла політика «розрядки» у відносинах між СРСР та Заходом. Власне вона уможливила відносно «відкриття інформаційного простору СРСР для західної культури» [7, с. 84]. Характеризуючи внутрішній світ львівських хіпі, В. Ріш стверджував, що їм було притаманне почуття «інтернаціоналізму» й що їх ідентичність залишалася переважно радянською. Основною мовою спілкування серед цієї спільноти, як і в інших подібних субкультурах СРСР, була російська. Тому, на думку дослідника, цей

«рух не був культурно українським», хоча здебільшого «представлений саме етнічними українцями» [6, с. 579–580].

Деталізовану картину життя молоді ще одного міста УРСР – Дніпропетровська (нині – Дніпро) можемо побачити в дослідженнях американського історика українського походження Сергія Жука [8]. Він простежив вплив західної культури в «закритому» за радянських часів місті, зокрема, щодо мовлення закордонних радіостанцій, популярності західної музики, пробудження національної ідентичності у 1960-х рр. тощо. С. Жук відзначив «поширення національних ідей, найбільше зі Львова та Києва», що сприяло національному пробудженню юних мешканців Дніпропетровська [8, с. 15]. Його дослідження переконливо засвідчили: попри всі намагання комуністичного режиму подолати альтернативні форми самовираження молоді УРСР 1960–1980-х рр., українська культура та західна рок-музика були важливими складниками її ідентичності.

У своїх пізніших дослідженнях С. Жук звернув увагу на такі самотні історичні джерела для вивчення ідентичності молоді УРСР 1970–1980-х рр., як «особисті щоденники» [9]. Виявилось, що ведення щоденних записів активно пропагувалося радянською системою шкільної освіти. Зразки для такого виду творчості надавала дитяча література. У результаті поширення відповідної практики для багатьох радянських учнів «ведення щоденника ставало важливим складником повсякденного життя» [9, с. 27]. Спираючись на свідчення з таких записів, С. Жук аргументовано проаналізував культурні захоплення молоді УРСР. Серед іншого, звернувся до проблеми формування ідентичності й прийшов до парадоксального висновку: «споживання» юнаками й дівчатами західної музичної та кінопродукції сприяло їхньому російщенню. Також виявилось, що тогочасна україномовна молодіжна преса була більш критичною до західної культури, ніж російськомовна. Це зумовлювало втрату інтересу молоді до неї. Новостворені локальні рок-гурти та середовище шанувальників рок-музики «віддавали перевагу російській мові перед українською» [9, с. 31]. Зрештою, як і згадані вище дослідники, С. Жук не оминув увагою проблему адаптації студентів сільського походження до життя у великих містах – як на певний етап, під час якого «молодь втрачала українську ідентичність» [9, с. 33].

Висновки. Відновлення Україною державної незалежності в 1991 р., наступне входження до світового (геополітичного) інтелектуального простору спричинило зростання інтересу зарубіжних дослідників до її минулого, зокрема й історії середини – другої половини ХХ ст. У сучасній західній історіографії культурне життя молоді колишнього СРСР уже стало об'єктом наукового вивчення, проте розвідки, що безпосередньо присвячені українській тематиці, усе ще рідкість. Здебільшого вони мають фрагментарний характер, торкаються переважно регіональних (локальних) особливостей. Найчастіше увага авторів – Дж. Ріордана, П. Істона, Б. Тромлі, Ш. Кирмсе, Д. Каролі, В. Ріша, С. Жука та ін. – сфокусована на темах інтелектуального життя студентства, впливі західної музики на культурне життя юнаків і дівчат, а також на відповідних субкультурах. Здобутком західних дослідників можна вважати постановку проблеми культурних відмінностей сільської і міської молоді, що історично призведе до наслідків, зовсім протилежних до тих, які прогнозував панівний комуністичний режим. Водночас відсутність в англомовній історіографії антропологічних, інтелектуальних, мікроісторичних, зрештою – соціокультурних розвідок, не кажучи вже про комплексні (синтетичні) праці, присвячені культурному життю молоді УРСР, звужує знання про надзвичайно важливі сторони життєдіяльності українців другої половини 1950–1980-х рр., при цьому залишає широкий простір для подальших тематичних досліджень, на їхній основі – творення більш досконалих наукових синтезів.

Література

1. Soviet Youth Culture / ed. by Jim Riordan. London : The Macmillan Press, 1989. 148 p.
2. Tromly B. Re-Imagining the Soviet Intelligentsia: Student Politics and University Life, 1948–1964 : dissertation of Doctor of Philosophy (History). Cambridge, Massachusetts, 2007. 541 p.
3. Kirmse S. B. Internationalist Nation-Builders : Youth under Brezhnev in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*. 2022. Vol. 74, № 7. P. 1254–1277.
4. Caroli D. History of higher education in Ukraine between Sovietization, linguistic discrimination and internationalization (1890–1972). *CIAN-Revista de Historia de las Universidades*. 2024. P. 129–160.
5. Risch W. J. The Ukrainian West. Culture and the Fate of Empire in Soviet Lviv. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2011. 360 p.
6. Risch W. J. Soviet ‘Flower Children’. Hippies and the Youth Counter-Culture in 1970s L’viv. *Journal of Contemporary History*. 2005. Vol. 40, № 3 (Jul.). P. 565–584.
7. Youth and Rock in the Soviet Block. Youth Cultures, Music and the State in Russia and Eastern Europe / ed. by W. J. Risch. Lanham : Lexington Books, 2015. 310 p.
8. Zhuk S. I. Popular Culture, Identity, and Soviet Youth in Dniepropetrovsk, 1959–84. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*. 2008. № 1906. 68 p.
9. Zhuk S. I. ‘Soviet Young Man’ : The Personal Diaries and Paradoxical Identities of ‘Youth’ in Provincial Soviet Ukraine during Late Socialism, 1970–1980s. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*. 2013. Vol. 5, № 2. P. 24–36.

References

1. Riordan, J. (Ed.). (1989). Soviet Youth Culture. The Macmillan Press.
2. Tromly, B. (2007). Re-Imagining the Soviet Intelligentsia: Student Politics and University Life, 1948–1964 (Doctoral dissertation). Harvard University, Cambridge, MA.
3. Kirmse, S. B. (2022). Internationalist Nation-Builders: Youth under Brezhnev in the Soviet Union. *Europe-Asia Studies*, 74(7), 1254–1277.
4. Caroli, D. (2024). History of higher education in Ukraine between Sovietization, linguistic discrimination and internationalization (1890–1972). *CIAN-Revista de Historia de las Universidades*, 27(1), 129–160.
5. Risch, W. J. (2011). The Ukrainian West: Culture and Fate of Empire in Soviet Lviv. Harvard University Press.
6. Risch, W. J. (2005). Soviet ‘Flower Children’: Hippies and the Youth Counter-Culture in 1970s L’viv. *Journal of Contemporary History*, 40(3), 565–584.
7. Risch, W. J. (Ed.). (2015). Youth and Rock in the Soviet Bloc: Youth Cultures, Music and the State in Russia and Eastern Europe. Lexington Books.
8. Zhuk, S. I. (2008). Popular Culture, Identity, and Soviet Youth in Dniepropetrovsk, 1959–84. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, (1906).
9. Zhuk, S. I. (2013). ‘Soviet Young Man’: The Personal Diaries and Paradoxical Identities of ‘Youth’ in Provincial Soviet Ukraine During Late Socialism, 1970–1980s. *Australian and New Zealand Journal of European Studies*, 5(2), 24–36.